

Adam Ostanek

<https://orcid.org/0000-0003-0801-811X>

Wojskowa Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego

Marcin Mielnik

<https://orcid.org/0000-0002-4245-986X>

Wojskowa Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego

Przygotowania reformy Gwardii Narodowej w 1811 roku. Poprawienie bezpieczeństwa czy krok wstecz?

Zarys treści: Artykuł przedstawia podstawy prawne i ich ewolucję Gwardii Narodowej. Analizę rozpoczęto od Dekretu Komisji Rządzącej o ustanowieniu Gwardii Narodowej w Warszawie z 24 kwietnia 1807 r. i późniejszego dekretu z 22 czerwca tego samego roku. W dalszej części przedstawiono kolejne akty prawne, w tym wspomnianą w tytule reformę z 1811 r., która miała zmienić całkowicie tę formację, rozpoczynając jej profesjonalizację. Na koniec ukazano wyniki ankiety wysłanej do czterech prefektów: warszawskiego, łomżyńskiego, bydgoskiego i poznańskiego.

Outline of content: The article discusses the legal foundations and evolution of the National Guard. It begins with the decree from the Governing Commission on the “Establishment of the National Guard in Warsaw,” dated 24 April 1807, followed by another decree of 22 June of the same year. The analysis then explores subsequent legal acts, including the 1811 reform mentioned in the title, which aimed to transform the National Guard by initiating its professionalisation. The article also presents the results of a survey sent to the prefects of four cities: Warsaw, Łomża, Bydgoszcz, and Poznań.

Słowa kluczowe: Gwardia Narodowa, Księstwo Warszawskie, historia prawa, historia wojskowości, historia administracji

Keywords: National Guard, Duchy of Warsaw, law history, military history, administration history

Wstęp

Powołanie Gwardii Narodowej w Poznaniu 1806 r. było początkiem rozwoju nowej formacji policyjno-wojskowej na bazie pruskich milicji miejskich¹. Wzorem miał być jej francuski odpowiednik. Stworzenie tej formacji stanowiło kontynuację polityki Napoleona na terenach podbitych. Podobnie jak w państwach niemieckich czy na Półwyspie Apenińskim, w Księstwie Warszawskim wprowadzano rozwiązania francuskie. Jednym z pierwszych miała być Gwardia. Jej rola polegała na wypełnianiu władzy policyjnej i obowiązków wojskowych jednostek auksyliarnych. Celem zatem było zapewnienie porządku publicznego i strzeżenie granic państwa. Te problemy stały się szczególnie ważne w momentach krytycznych podczas wojen, w których uczestniczyło Księstwo Warszawskie. Właśnie wtedy wojska francuskie, zajęte walką, potrzebowały wsparcia. W czasie pierwszej wojny polskiej Gwardia odegrała jedynie funkcje policyjne, dbając o porządek publiczny. Natomiast w wojnie z Austrią w 1809 r. broniła stolicy, a podczas drugiej wojny polskiej (1812–1813) walczyła z wojskami rosyjskimi aż do momentu klęski Wielkiej Armii². W tych trzech konfliktach zbrojnych lepiej sprawdziła się jako formacja policyjna niż wojskowa³.

Zagadnienie Gwardii Narodowej w Księstwie Warszawskim zostało poruszone w wielu publikacjach jedynie w sposób lakoniczny lub na marginesie innych badań. Najczęściej wspomina się o niej przy okazji badań dotyczących działań zbrojnych w czasie pierwszej i drugiej wojny polskiej oraz konfliktu z Cesarstwem Austrii w 1809 r. Bronisław Pawłowski Gwardię Narodową przedstawił przy okazji obrony Warszawy w 1809 r. Pojawia się także na marginesie w publikacjach dotyczących uzbrojenia wojska polskiego w XIX w.⁴ Hieronim Kroczyński wspominał o tej formacji przy okazji przedstawienia i analizy powoływania wojsk polskich w Wielkopolsce⁵. Jarosław Czuby, omawiając poszczególne formacje armii Księstwa Warszawskiego, podał jej ogólną charakterystykę⁶. Kwestię Gwardii przedstawił także Jakub Goclon podczas opisywania powstawania polskich sił zbrojnych⁷. Przywoływane są tam informacje z artykułu Janusza Staszewskiego, który jako pierwszy ukazał jej genezę.

Jednocześnie na Gwardię Narodową należy spojrzeć w szerszym kontekście. Nie sposób przy tej okazji nie wspomnieć o pracy Gembarzewskiego *Wojsko polskie*.

¹ J. Staszewski, *Gwardie narodowe w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1 (1929), s. 125–128.

² Zob. B. Pawłowski, *Warszawa w r. 1809*, Poznań 1948.

³ Por. *ibidem*; J.A. Goclon, *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 1999.

⁴ R. Matuszewski, *Uzbrojenie wojska polskiego od końca wieku XVIII do 1831 roku*, w: *Studia z dziejów polskiej techniki wojskowej od XVI do XX wieku*, red. nauk. J. Wojtasik, Warszawa 2001, s. 227.

⁵ H. Kroczyński, *Wojsko polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*, Warszawa 1990, s. 62–63.

⁶ J. Czuby, *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*, Warszawa 2011, s. 245.

⁷ J.A. Goclon, *op. cit.*, s. 43.

*Księstwo Warszawskie 1807–1814*⁸. Omówione w niej zostały sprawy organizacji tej formacji oraz przedstawieni dowódcy. Jak pokazują badania Kariny Pauliny Marczuk, ujęte w pracy *Trzecia opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach Basenu Morza Śródziemnego*, historia tego typu formacji ma długą genealogię, która sięga korzeniami nawet starożytności, a także funkcjonuje współcześnie⁹.

Wymienione publikacje zawierały jedynie opis powstania Gwardii Narodowej oraz przewidzianych prawem zasad jej organizacji, mimo to wykazano przyczyny jej powołania i rolę w wybranych momentach istnienia Księstwa Warszawskiego. Zagadnienie to zostało omówione w sposób pobieżny, co uzasadnia potrzebę prowadzenia dalszych, pogłębianych badań.

Można postawić tezę, że Gwardia Narodowa była formacją potrzebną i pożądaną przez władze regionalne. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie funkcjonowania Gwardii Narodowej w oparciu o opinie prefektów, zawarte w dokumentacji Rady Stanu i Rady Ministrów znajdującej się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Wyniki badań wsparliśmy literaturą naukową oraz własnymi publikacjami. Znalezione przez nas źródła zostały podzielone pod kątem merytorycznym na prawo, organizację formacji oraz projekt dekretu o żandarmarii. Niniejsza praca stanowi przyczynek do dalszych badań.

Gwardia Narodowa – podstawy prawne

Geneza Gwardii Narodowej bezpośrednio była związana z powstaniem Księstwa Warszawskiego. Dzięki wygranej bitwie pod Jeną-Auerstedt 14 października 1806 r. Napoleon niedługo potem wszedł na ziemie dawnej Rzeczypospolitej. Od razu wezwał do siebie gen. Henryka Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego, którym polecił zainicjowanie budowy polskiej armii i administracji. Mimo powstania pierwszych oddziałów Gwardii, najpierw w Poznaniu, a następnie w Warszawie w 1806 r., pierwsze akty prawne opracowano dopiero w następnym roku. 24 kwietnia 1807 r. Komisja Rządząca ogłosiła dekret o ustanowieniu Gwardii Narodowej w Warszawie, natomiast dwa miesiące później, na wniosek dyrektora wojny Józefa Poniatowskiego, 22 czerwca 1807 r. powołano tę formację w całym kraju¹⁰. Komisja Rządząca przyjęła uchwały Gwardii Narodowej do wszystkich miast i departamentów. W sprawach wojskowych Gwardia podlegała Poniatowskiemu, w sprawach cywilnych – ministrowi spraw wewnętrznych. Bezpośrednio formacją dowodził wyznaczony wojskowy w randze pułkownika. Funkcję tę pełnili m.in. Aleksander Potocki (do 16 czerwca 1808 r.), Jan Łubniewski oraz Józef Wawrzyniec Krasiński.

⁸ B. Gembarzewski, *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905, s. 293–310.

⁹ K.P. Marczuk, *Trzecia opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach Basenu Morza Śródziemnego*, Warszawa 2007.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, seria II, sygn. 208, k. 2–3; za: J. Staszewski, *op. cit.*, s. 99.

Do jej podstawowych obowiązków należało zabezpieczenie miast, w których znajdowały się magazyny wojskowe jednostki¹¹.

Obowiązki Gwardii sprowadzały się do wspierania zawodowej armii podczas działań wojennych, a w czasie pokoju do pomagania magistratom w sprawowaniu władzy. Szczegółowy zapis obowiązków znalazł się w pierwszym wymienionym akcie prawnym. Na jego podstawie gwardzistami zostawali właściciele nieruchomości, a także kupcy zrzeszeni w konfraterni, rzemieślnicy z cechu wraz synami pracującymi jako czeladź. Do Gwardii należeli także księża – właściciele nieruchomości niezajęci zarządzaniem diecezją, zamiast służby zobowiązani do uiszczania stosownej opłaty. W podobnej sytuacji znaleźli się Żydzi. Sprawą dyskusyjną pozostaje odpowiedź na pytanie, czy był to przywilej, czy wykluczenie? Nikt nie mógł odmówić służby, z wyjątkiem chorych oraz osób powołanych do armii zawodowej¹².

W każdej miejscowości miano sprawdzić, ilu żołnierzy zgodnie z dekretem można było zmobilizować. W miastach, w których powołano do trzech batalionów Gwardii, miano zorganizować pułk z osobnym sztabem. Składać się on powinien z oficerów zawodowych (opłacanych) i żołnierzy szeregowych pełniących funkcję bez wynagrodzenia. Pułk łącznie liczył co najmniej 1200 żołnierzy. Bataliony miano organizować w porozumieniu. W skład pułku wchodził jeden podpułkownik, jeden adiutant i kapitan batalionowy. Przy każdej kompanii przewidziano po jednym adiutancie, poruczniku oraz po dwóch doboszów. Adiunkta podoficera i jednego dobosza posiadał najmniejszy oddział liczący 120 żołnierzy. Do niepłatnego sztabu zaliczono porucznika, starszego sierżanta i dwóch sierżantów, a także czterech kaprali. Miasta niepotrafiące powołać oddziału liczącego co najmniej 50 żołnierzy zostały zwolnione z obowiązku tworzenia Gwardii¹³.

Należy dodać, że w każdej miejscowości mogła stacjonować najwyżej jedna jednostka. Członków zobowiązano do przeprowadzania ćwiczeń wojskowych w każdą niedzielę i święta. Każdy miał obowiązek samodzielnie się wyekwipować. Jednocześnie od oddziałów spodziewano się podobnej karności i posłuszeństwa jak w jednostkach zawodowych.

W dekrete z 24 kwietnia 1807 r. zawarto także zasady tworzenia list poborowych. Miała się tym zająć specjalnie powołana do tego komisja. Zasady jej funkcjonowania powinni opracować Komisja Rządząca i dyrektor policji. Jednak nie dotarliśmy do źródeł zawierających informacje na ten temat. Za organizację jednostek Gwardii odpowiadał Poniatowski, ówczesny dyrektor wojny, a następnie minister wojny. Jednak podobnie jak w innych sprawach, takich jak konfiskata koni i wozów dla armii czy zebranie rzemieślników mających szyć mundury, dyrektor policji (po 5 października 1807 r. minister) kontrolował przeprowadzane

¹¹ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, seria II, sygn. 208, k. 2.

¹² *Ibidem*, k. 3.

¹³ *Ibidem*, k. 11–12.

akcje poboru pod kątem zgodności z prawem¹⁴. Powołaniu podlegali mężczyźni w wieku od 18 do 50 lat. W samej Warszawie miał stacjonować pułk składający się z tylu „batalionów, ile ich rozciąg konstytucji potrzebować będzie”. Oznaczało to, że w stolicy, ale także w innych miastach organizacja zależała od liczby szeregowych żołnierzy¹⁵.

Przejściowym, ale wartym wspomnienia aktem prawnym był dekret z 16 kwietnia 1809 r., który ogłosiła sama Rada Stanu, bez udziału księcia warszawskiego Fryderyka Augusta. W realiach wojny z Cesarstwem Austrii zasadniczą kwestią stało się zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego w stolicy. W tym celu w art. 1 bezpośrednie dowództwo nad Gwardią Narodową powierzono komendantowi stolicy, Francuzowi płk. Luisowi Saunierowi. Jednocześnie powołano Gwardię Miejsową¹⁶. Była to jednostka pomocnicza złożona ze wszystkich mężczyzn w Warszawie. W tym samym czasie na wniosek Jeana-Charles'a Serry, gubernatora francuskiego, wprowadzono stan oblężenia Warszawy. Oznaczało to przekazanie płk. Saunierowi pełni władzy w stolicy.

Po wojnie z piątą koalicją władze Księstwa Warszawskiego stale powiększały liczebność sił zbrojnych. Należy zaliczyć do tych działań reformy Gwardii Narodowej. Prace całego rządu nad jej nowym kształtem trwały dwa lata. Ostateczną formę dekretowi nadała Sekcja Wojny i Deputacja Rady Stanu, w których skład wchodził Aleksander Linowski, Michał Ambroży Kochanowski, Ignacy Sobolewski, Józef Wielhorski i Morawski¹⁷. Wprawdzie 11 grudnia 1810 r. z ich inicjatywy wpłynęło pismo przedstawiające założenia reformy, jednak sam projekt został zatwierdzony przez Radę Ministrów i Radę Stanu dopiero 27 marca 1811 r. Założeniem dekretu było stworzenie formacji, która nie obciążałaby skarbu państwa. Jednocześnie wciągnięci w jej szeregi obywatele powinni być w jak najmniejszym stopniu odciągani od wykonywanej pracy, mimo że miała posiadać znaczącą wartość bojową i na równi z oddziałami zawodowymi realizować powierzone zadania¹⁸.

Celem dekretu o Gwardii było wzmocnienie armii, jednocześnie zapewnienie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa¹⁹. Miano go osiągnąć poprzez powołanie trzech formacji: nieruchomej, ruchomej i płatnej. Gwardia nieruchoma miała zostać przeznaczona do „parad podczas uroczystości publicznych i okręgu

¹⁴ W piśmie z 30 stycznia 1807 r. Komisja Rządząca przekazała sprawę rzemieślników dyrektorowi policji. Natomiast w sprawie konfiskaty wozów i koni dla wojska Komisja Rządząca zleciła nadzór dyrektorowi policji w piśmie z 15 marca 1807 r. AGAD, Komisja Rządząca, Akta Komisji Rządzącej co do Dyrektora Policji, sygn. 57, k. 43; *ibidem*, sygn. 69, k. 61.

¹⁵ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, Gwardia Narodowa, sygn. 208, k. 3.

¹⁶ O okolicznościach powołania Gwardii Miejsowej zob. B. Pawłowski, *op. cit.*, s. 40–41.

¹⁷ J. Staszewski, *op. cit.*, s. 109.

¹⁸ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, Gwardia Narodowa, sygn. 209, k. 30.

¹⁹ *Ibidem*, k. 278.

gminy swojej”²⁰. Natomiast Gwardia ruchoma w celu zapewnienia bezpieczeństwa mogła się poruszać po terenie całego kraju. Trzecia formacja miała pełnić funkcję żandarmerii pieszej²⁰.

Dekret składał się z siedmiu tytułów, które zawierały 60 artykułów²¹. Dwa pierwsze tytuły definiowały skład i organizację Gwardii na poziomie trzech formacji (nieruchoma, ruchoma, płatna). Zgodnie z art. 1 pierwszego tytułu „każdy mieszkaniec Xięstwa Warszawskiego od roku 20 do skończonego aż do 50 życia jest członkiem Gwardii Narodowej”²². Oznaczało to powiększenie grupy poborowych o niemal wszystkich obywateli. Kolejny artykuł wyliczał wyjątki od tej reguły. Z obowiązku bycia członkiem Gwardii zostali zwolnieni duchowni i zakonnicy wszystkich wyznań chrześcijańskich, a także jeden rabin i jeden kantor w każdym kahale.

W drugim tytule dokonano podziału na trzy formacje, o których wspomniano wyżej. Każda z nich miała cechy Gwardii powołanej w 1807 r., ale zadania, które powinna realizować do 1811 r., rozdzielono na trzy formacje. Za znaczącą zmianę należy uznać objęcie działaniem całego kraju, a nie jak do tej pory tylko niektórych miast.

Cechą charakterystyczną Gwardii ruchomej było zaliczenie do niej służących, wyrobników, chłopów posiadających mniej niż pół włóki chełmskiej oraz wszystkich obywateli niezwolnionych ze służby (art. 5). Chodziło zatem o wszystkich mieszkańców Xięstwa Warszawskiego nienależących do Gwardii nieruchomej²³.

Natomiast do Gwardii nieruchomej zaliczono właścicieli, urzędników, uczonych, artystów oraz osoby posiadające prawo głosowania, a ponadto włościan mających półwłokę chełmską oraz kupców, fabrykantów, rzemieślników i wszystkie osoby zobowiązane płacić podatki. Wymienieni mieli następnie przez prezydenta lub burmistrza miasta zostać wciągnięci na listę wybranych do pełnienia służby. Ich liczba nie mogła przekraczać 1/4 powołanych do Gwardii. Reszta pełniła funkcję rezerwy formacji. Osoby wciągnięte na listę zostały jedynie zmobilizowane. Inni, zaliczeni na podstawie drugiego tytułu art. 4, mieli być powołani w przypadku przekroczenia 50 lat przez innego żołnierza lub jego śmierci. Powołani mogli znaleźć zastępstwo. Lista poborowych miała zostać zatwierdzona przez radę municypalną lub miejską. Jednocześnie odpis tego postanowienia powinien być przesłany do prefekta²⁴.

W art. 15 wymieniono miejscowości i liczbę żołnierzy w nich stacjonujących. Największy garnizon miała oczywiście Warszawa – 600 żołnierzy. Następnie miasta zostały podzielone na cztery grupy. Do pierwszej należały Poznań i Kraków,

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, k. 282–304; B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 316–322.

²² AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Xięstwa Warszawskiego, Gwardia Narodowa, sygn. 209, k. 278.

²³ *Ibidem*, k. 284; B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 317.

²⁴ B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 318.

które miały utrzymywać po 160 osób. Kolejna grupa składała się z pięciu miast i ich garnizon liczyć miał po 100 żołnierzy (Bydgoszcz, Lublin, Płock, Kalisz, Toruń). Należy tu wspomnieć o błędzie występującym w książce Gembarzewskiego, gdzie Toruniowi przypisano 80 żołnierzy²⁵. Następną grupą składała się z trzech miast, w których oddział liczyć miał po 80 żołnierzy. W Łowiczu jako jedynym stacjonowało 60 osób, natomiast w 11 miastach – po 50 osób (Łomża, Radom, Siedlce, Piotrków, Kielce, Pułtusk, Przasnysz, Sandomierz, Chełmno, Biała, Chełm). Artykuł 19 szczegółowo omawia organizację poszczególnych oddziałów.

W drugiej grupie (oddział 160 żołnierzy) przewidziano mianowanie jednego kapitana, jednego porucznika, jednego podporucznika, jednego starszego sierżanta, jednego furiera, czterech sierżantów, ośmiu kaprali, dwóch doboszy. W Warszawie miały być cztery podobnie zorganizowane oddziały. Mniejsze miasta posiadały odpowiednio niższą liczbę oficerów. Za minimum uznano powołanie jednego porucznika, jednego furiera, jednego sierżanta, dwóch kaprali i jednego dobosza. Oficerów mianował prezydent lub burmistrz na podstawie propozycji komendanta oddziału. Nie dotarliśmy do informacji, kto z kolei wybierał komendanta. Oddziały miały się składać z wołyżerów i grenadierów. Dowódcą Gwardii w miastach był prezydent lub burmistrz. Oficerowie ci mieli nie otrzymywać zapłaty.

Podsumowaniem tych inicjatyw normatywnych był dekret księcia warszawskiego Fryderyka Augusta z 23 kwietnia 1811 r., organizujący porządek funkcjonowania Gwardii w okresie poprzedzającym wojnę z Rosją. Został on ogłoszony z inicjatywy marszałka Louisa Nicolasa Davouta, który wielokrotnie dowiadywał się o stan jej reform. 23 kwietnia tego samego roku Rada Ministrów przygotowała dekret przejściowy, który stanowił odpowiedź na żądania marszałka Davouta względem pełnej gotowości Gwardii. W art. 1 stwierdzono: „Dopóki Gwardia Narodowa stosownie do Dekretu Naszego na dniu 10 kwietnia roku bieżącego zapadłego zupełnie uorganizowana nie będzie, dopóty dawny skład Gwardii Narodowej ma zostać utrzymanym i powinności powierzone sobie dopełniać”²⁶. Jednoczenie na wniosek ministra wojny wstrzymano reformę²⁷. Mimo podjęcia prac nad reformą Gwardii w 1812 r., w piśmie z 15 czerwca 1812 r. Rada Ministrów, której monarcha przyznał prawo do samodzielnego podejmowania decyzji, postanowiła wstrzymać prace w Warszawie. Jednocześnie przywrócono stan prawny z 24 kwietnia 1807 r. Wynikało to z ograniczonych możliwości finansowych i organizacyjnych i było podyktowane wielkimi wydatkami na wojsko oraz przygotowaniem na wojnę z Cesarstwem Rosyjskim.

Akty prawne pokazują całą historię rozwoju tej formacji. Trudne początki podczas pierwszej wojny polskiej ukazują, jak ważny i trudny do rozwiązania

²⁵ Por. AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, Gwardia Narodowa, sygn. 209, k. 287; B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 317.

²⁶ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 150, k. 34.

²⁷ *Ibidem*, k. 35.

pozostawał problem bezpieczeństwa. Władze starały się, podobnie jak czyniono to w Królestwie Prus, poradzić sobie z tym za pomocą amatorskiej formacji zbrojnej, dowodzonej jednak przez wykwalifikowanych żołnierzy. Jak pokazała praktyka, takie rozwiązanie było niewystarczające. W dekreście z 23 kwietnia 1811 r. prawodawca chciał powołać do życia trzy typy Gwardii Narodowej. Uznano, że ruchome i nieruchome oddziały nie muszą być profesjonalnie szkolone, stąd oficerowie mieli być wybierani spośród mobilizowanych osób. Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja Gwardii płatnej. Ten krok w stronę profesjonalnej formacji policyjnej w razie powodzenia mógł odgrywać znaczącą rolę w walce z przestępczością.

Opinie prefektów w sprawie stanu i reformy Gwardii Narodowej

Wojna z Austrią rozpoczęła daleko idące zmiany w rozwoju (głównie liczebnym i organizacyjnym) polskiej armii. Konflikt ten wykazał jednocześnie różne problemy związane z bezpieczeństwem zarówno militarnym, jak i publicznym. Pod wpływem tych wydarzeń Rada Ministrów, a w szczególności minister wojny skłonny był wprowadzić pewne zmiany w funkcjonowaniu Gwardii Narodowej. W odpowiedzi na pismo księcia Poniatowskiego w maju–lipcu 1810 r. prefekci warszawski, poznański, bydgoski i łomżyński przesłali raporty o stanie tej formacji²⁸. Zawierały one odpowiedzi na pięć pytań: 1) Jaka jest podstawa prawna funkcjonowania Gwardii? 2) Jak wygląda jej organizacja? 3) Komu ona podlega? 4) Do jakich zadań jest używana? 5) Jakie są koszty utrzymania i ilu posiada płatnych oficerów?

Na pierwsze pytanie, tak jak prefekt poznański, wskazano odpowiedni fragment uchwały Komisji Rządzącej z 22 czerwca 1807 r. Za zwierzchnika Gwardii uznano prefekta, jedynie w powiecie warszawskim – podprefektów. Wynikało to ze struktury administracyjnej regionu. Stolica, na podstawie decyzji Komisji Rządzącej, posiadała osobną administrację²⁹. W tym należy upatrywać nieuwzględnienia stolicy w raporcie prefekta. Jednocześnie stwierdził, że podprefekci departamentu warszawskiego zarządzali Gwardią za pośrednictwem burmistrzów. W czasie pokoju zaniedbano, zgodnie z opinią prefekta warszawskiego, organizowanie Gwardii. Dopiero podczas wojny z Austrią wydano rozkazy, aby we wszystkich prowincjonalnych miastach tworzyć oddziały. Jeśli zabrakłoby kompetentnych

²⁸ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 209, k. 86–157.

²⁹ Szerzej na ten temat zob. M. Mielnik, *Prawne uwarunkowania zadań policji i organów samorządowych. W zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Historia i stan obecny*, w: *Samorząd powiatowy i gminny wobec potrzeb i oczekiwań społecznych*, „International Journal of New Economics and Social Sciences” (2015), no. 1 (1), s. 171–179; M. Mielnik, *Formalno-prawne podstawy organizacji, kompetencji i działania władzy policyjnej miasta stołecznego Warszawy w okresie Księstwa Warszawskiego*, „Journal of Modern Science. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne. Administracja i Bezpieczeństwo” (2008), nr 1/4, s. 78–92.

ludzi do jej organizowania, przewidziano na rozkaz prefekta delegowanie oficerów ze stolicy (Gwardia Warszawska, oficerowie płatni). Mieli oni przez kilka miesięcy zajmować się umundurowaniem i szkoleniem gwardzistów. Zgodnie z dekretem Komisji Rządzącej każdy powinien zaopatrzyć się w mundur na własny koszt. W małych miasteczkach w departamencie warszawskim żyli biedni ludzie. Z tego powodu zaczęto organizować składki ogółu na kupno mundurów. W czasie pisania raportu rachunki składek były opracowywane. Miały zostać przedstawione ministrowi wojny. Żadne podatki bez zgody sejmu lub żadna składka bez aprobaty księcia warszawskiego miała nie być brana pod uwagę. Jednak nagła potrzeba w czasie wojny zmusiła organizatorów do przeprowadzenia zbiórki na mundury. Dopiero we wrześniu 1810 r. odwołano warszawskich oficerów. Prefekt poprosił gen. bryg. Ludwika Kamienieckiego o wydanie rozkazu komendantom placu, aby wysłali oficerów.

Tylko część raportów mówiła o tym, że Gwardię organizowano w kompanie o różnych rozmiarach. Wielkość kompanii, liczba i ranga mianowanych w niej oficerów określił dokument „Etat Kompanii Gwardii Narodowej”³⁰. Jednak nie wiadomo, ile i jakie klasy oddziałów w 1811 r. znajdowały się w kraju. W źródłach władz centralnych nie zachowała się na ten temat żadna informacja.

Odpowiedź na trzecie pytanie autorzy uznają za niepełną. Najwięcej danych podał prefekt departamentu łomżyńskiego Jan Lasocki. W piśmie z 12 maja 1810 r. przypomniał, że wystosował już reskrypty dotyczące zagadnień związanych z granicą między władzą wojskową i cywilną. W następnych słowach wskazał prefekta jako zwierzchnika Gwardii Narodowej w departamencie. Jednak wszystkie działania zostały poczynione za wiedzą ministra wojny. Prefekt zatem zarządzał, podprefekci zaś mieli prawo tej formacji używać. Zaznaczył jednocześnie, że w ramach wykonywanych działań obowiązkiem urzędników było pozostawać w ścisłym kontakcie z komendantami placu³¹. Natomiast prefekt departamentu poznańskiego Józef Adam Poniński napisał jedynie, że Gwardia dowodzona jest przez generała dywizji w departamencie³². Z kolei prefekt departamentu bydgoskiego stwierdził, że zwierzchność nad Gwardią objął prefekt³³. Za to prefekt Nakwaski skonstatawał: „ad 2 za odpowiedź”. Odesłał do odpowiedzi na drugie pytanie. Można nawet postawić tezę, że nie potraktowano go z należytą uwagą. Zdaniem autorów prefekt Jan Lasocki odpowiedział najtrafniej. Wskazał rozdzielną kompetencję cywilnej i wojskowej. Reszta prefektów udzieliła błędnej odpowiedzi. Mogło to wynikać z braku stosownych instrukcji dotyczących działania Gwardii.

Na czwarte pytanie prefekci na ogół odpowiadali podobnie. Ciekawych odpowiedzi udzielili prefekt łomżyński Lasocki i prefekt poznański Poniński. Ten pierwszy

³⁰ AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, Gwardia Narodowa, sygn. 209, k. 4–5.

³¹ *Ibidem*, k. 150–151.

³² *Ibidem*, k. 101.

³³ *Ibidem*, k. 134.

poinformował, że od niedawna w jego departamencie stacjonuje jeden pułk kawalerii. Do tej pory często posługiwano się Gwardią. We wszystkich miastach, szczególnie w stolicy powiatu, pełniła straż przed siedzibą władz. „Powinności wewnątrz miasta przy asytcncji Jurysdykcjom przy straż Kass Skarbowych, Więźniów y magazynów odbywać jest przymuszona, nad to eskortowanie różnych zdarzających się transportów do exekucjów za Remanenta Skarbowe dziś najbardziej praktykowana jest używana”³⁴. To niemal pełny obraz faktycznych obowiązków gwardzistów. W tym miejscu zabrakło informacji o organizowaniu transportów. Poniński z kolei lakonicznie opisał same obowiązki, jednak dobitnie stwierdził, co oznaczały one dla samych żołnierzy – bankructwo. Dodatkowo ocenił Gwardię jako zupełnie nieskuteczną w ściganiu dezerterów³⁵. Prefekci bydgoski i warszawski zamieścili krótkie informacje dotyczące pełnienia straży i przeprowadzania różnych transportów.

Na to pytanie odpowiadali krótko. Wymieniany często jako pierwszy prefekt łomżyński Lasocki oprócz wskazania sztabu płatnego podkreślił konieczność jego powiększenia o komendantów wszystkich miejscowości. Miało ich to zmobilizować do lepszego pełnienia służby. W skład sztabu płatnego wchodził: jeden major, dwóch adiutantów kapitanów, starsi sierżanci (nie podano liczby), wszyscy dobosze. Jednocześnie zaapelował o dozbrojenie tej formacji. Uznał za konieczne powołanie w „korpucie czynnym” kancelarii pułkowej oraz zaopatrzenie jej w materiały piśmienne. Jednocześnie, zdaniem Lasockiego, gwardziści powinni zostać dopuszczeni do magazynów żywności, szczególnie w sytuacji organizowania transportu i podejmowania interwencji w innych miejscowościach. Prefekt warszawski stwierdził brak jakichkolwiek kosztów poza Warszawą, której nie uwzględnił w raporcie. Prefekt poznański wskazał jedynie koszty umundurowania. Dokładne informacje na ten temat przekazał, jak wszyscy prefekci, w formie tabeli. Podobną do Lasockiego, aczkolwiek lakoniczną, informację podał prefekt bydgoski Antoni Gliszczyński. Wskazał umundurowanie, kupno bębnow, płacenie doboszom (wcześniej o tym nie wspominał).

Na piąte pytanie, dotyczące liczby opłacanych oficerów, prefekt bydgoski odpowiedział, że miał jednego oficera, kpt. Zawidzkiego (pobierał pensję porucznika), mianowanego przez gubernatora Torunia. Nie licząc Warszawy, reszta nie odnotowała w swoim departamencie płatnych żołnierzy.

Gwardia borykała się, zdaniem wszystkich prefektów, z tymi samymi problemami – brakiem broni i mundurów, a także nieodpowiednią postawą niepłatnych żołnierzy. Zamieniali oni służbę w biesiadowanie, co doprowadzało do pijaństwa i degeneracji. Konsekwencjami tego miały być ubóstwo rodziny i upadek rzemiosła. Dodatkowo dochodził brak kompetencji (np. nie sprawdzali się w zakresie łapania dezerterów).

³⁴ *Ibidem*, k. 151.

³⁵ *Ibidem*, k. 103.

Poprawienie bezpieczeństwa czy krok wstecz?

Okoliczności powstania Gwardii Narodowej można określić jako element instalowania instytucji rewolucyjnych w państwie polskim. Jak słusznie zauważył wspomniany już Staszewski, na początku spotykało się to z dużym poparciem społecznym. Wynikało z nadziei na odtworzenie państwa polskiego. Na podstawie opinii prefektów z 1810 r. wiadomo, że początki były trudne. Należy dodać, że prefekci zauważyli brak instrukcji opisujących rozłożenie podległości między dwa ministerstwa czy sposobów działania. Niejasne były też źródła utrzymania. Jednak na podstawie głównie pisma prefekta departamentu łomżyńskiego Lasockiego widać, jak często wykorzystywano Gwardię do ochrony wszystkich urzędów, zabezpieczania więźniów czy transportów pieniędzy. Gdy skończyła się pierwsza wojna polska, zaprzestano budowy tej formacji. Zatem od 1807 r. do pierwszych miesięcy 1809 r. bezpieczeństwo przewidziane uchwałą Komisji Rządzącej nie zostało w pełni zapewnione. Dalsze badania w tym zakresie mogą rzucić więcej światła. Dopiero wojna z Austrią otworzyła nowy rozdział w historii Gwardii. Rozpoczęto powoływanie oddziałów w nowych miejscach.

Stworzenie nowej formy Gwardii Narodowej miało być wyjściem naprzeciw wnioskom prefektów. Jak wspomniano, dekret zatwierdzony 27 marca 1811 r. winien przynieść ulgę skarbowi państwa. W pierwotnej wersji jednak istniała płatna kadra zawodowych żołnierzy. W dokumencie z 11 grudnia 1810 r. założenia reformy zapisano w czterech punktach. Członkowie Gwardii powinni być w jak najmniejszym stopniu odciążani od wykonywanej pracy. Przede wszystkim miała ona nie obciążać skarbu państwa ani mieszkańców, ale jednocześnie być formacją wojskową, która w razie potrzeby wypełni powierzone jej zadania³⁶. Można zatem wyciągnąć następujący wniosek: Gwardia stanowiła ważny element w zapewnieniu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa (pełniła straż, pilnowała państwowych pieniędzy czy organizowała transport więźniów).

Niekompetentna formacja (jak ją określali prefekci) nie sprawdzała się w sprawach wojskowych (łapanie dezerterów). Kwestie postawy w czasie wojny 1809 r. nie były podnoszone, jednak w opiniach urzędników, np. Morawskiego, społeczeństwo mogło przyswoić sobie podstawowe umiejętności wojskowe. Miało być rezerwą armii, gdyż łatwiej byłoby uzupełnić nim szeregi wojska niż ludźmi z poboru. Jednak należy zaznaczyć, że brak oficerów zawodowych mógł jedynie odegrać negatywną rolę w funkcjonowaniu poszczególnych oddziałów. Nie chodzi tylko o musztrę, umiejętność strzelania, ale także o gotowość do kompetentnego wypełnienia wszystkich obowiązków policyjnych. Prefekt Lasocki wykazał, że było to możliwe. Pytanie, czy w większych miastach, takich jak Warszawa, Poznań, Kraków czy Lublin, efektywność pozostałaby na tym samym poziomie. Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule nie może zostać udzielona jednoznacznie. Wynika to

³⁶ *Ibidem*, k. 30.

konieczności przeprowadzenia dalszych badań, jednak naszym zdaniem reforma nie rozwiązywała podstawowych problemów. Gwardię należy uznać za zdemotywowaną do codziennej służby. Jedynie w czasie zagrożenia jej żołnierze potrafili (wojny 1807 i 1809) stanąć na wysokości zadania. Jak pokazały wydarzenia 1813 r., była silna jedynie w momencie odpowiedniego wsparcia wojska, czyli pozostała do końca wojskiem auksyliarnym. Temat ten jednak wymaga dalszych badań. Charakter źródeł czy zniszczone archiwalia w znacznym stopniu uniemożliwiają udzielenie odpowiedzi na wiele pytań.

Preparations for Reforms of the National Guard in 1811. Improving Security or a Step Backwards?

Abstract

The article discusses the legal foundations and evolution of the National Guard. It begins with the decree from the Governing Commission on the "Establishment of the National Guard in Warsaw," dated 24 April 1807, followed by another decree of 22 June of the same year. The analysis then explores subsequent legal acts, including the 1811 reform mentioned in the title, which aimed to transform the National Guard by initiating its professionalisation. The article also presents the results of a survey sent to the prefects of four cities: Warsaw, Łomża, Bydgoszcz, and Poznań. The feedback from these prefects is particularly insightful, as it outlines the basic tasks assigned to the Guard by the regional administration. These tasks included guarding office buildings, protecting cash registers, escorting cash and prisoners, and apprehending deserters. However, the prefects criticised the functioning of the National Guard. They reported the unprofessionalism of its soldiers, highlighting their inefficacy at catching deserters. Many soldiers showed little interest in their duty, as the position did not provide them with any income and often distracted them from their work. Concerns were raised about their military training time being spent on drinking alcohol. Overall, the prefects expressed a desire for a more capable military formation that would minimise distractions from regular work and operate on a more professional level. In response to this feedback, the reform aimed to meet these needs by reducing the number of unpaid soldiers and their responsibilities. The goal was to establish a paid and professional Guard to take over the most important tasks previously assigned to unpaid members of the formation.

Подготовка к реформе Национальной гвардии в 1811 г. Повышение безопасности или шаг назад?

Аннотация

В статье представлены правовые основы Национальной гвардии и их эволюция. Анализ начинается с декрета Правительственной комиссии об учреждении *Национальной гвардии в Варшаве* от 24 апреля 1807 г. и последующего декрета от 22 июня того же года. Далее представлены очередные законодательные акты, в том числе упоминая в заголовке реформа 1811 г., которая должна была полностью изменить это формирование,

начав его профессионализацию. В конце представлены результаты анкеты, разосланной четырем префектам: варшавскому, ломжинскому, быдгощскому и познанскому. Результаты опроса представляют особую ценность. В них изложены основные задачи гвардии, поставленные региональной администрацией: охрана административных зданий, охрана касс, инкассация, конвоирование заключенных, поимка дезертиров. Префекты подвергли ее работу критике. Они сообщили Государственному совету о непрофессионализме солдат этого формирования. Оно совершенно не умело ловить дезертиров. Сами солдаты не были заинтересованы в службе. Она не приносила им никакого дохода, в то же время отвлекала от работы. Время, предназначенное для военной подготовки, они проводили за алкоголем. В общем, надо сказать, что префекты хотели иметь военное формирование. Оно должно было меньше отвлекать от работы и быть более профессиональным. Реформа удовлетворяла эти пожелания. Число неоплачиваемых солдат было сокращено, их обязанности ограничены. Должны были создать профессиональную, оплачиваемую гвардию, которая при выполнении наиболее важных задач стала бы заменой для неоплачиваемых членов этого формирования.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Komisja Rządząca, sygn. 57, 69

Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 150, 208, 209

Opracowania

Czubaty J., *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*, Warszawa 2011.

Gembarzewski B., *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905.

Goclon J.A., *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 1999.

Kroczyński H., *Wojsko polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*, Warszawa 1990.

Marczuk K.P., *Trzecia opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach Basenu Morza Śródziemnego*, Warszawa 2007.

Matuszewski R., *Uzbrojenie wojska polskiego od końca wieku XVIII do 1831 roku*, w: *Studia z dziejów polskiej techniki wojskowej od XVI do XX wieku*, red. nauk. J. Wojtasik, Warszawa 2001, s. 199–251.

Mielnik M., *Formalno-prawne podstawy organizacji, kompetencji i działania władzy policyjnej miasta stołecznego Warszawy w okresie Księstwa Warszawskiego*, „Journal of Modern Science. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne. Administracja i Bezpieczeństwo” (2008), nr 1/4, s. 78–92.

Mielnik M., *Prawne uwarunkowania zadań policji i organów samorządowych. W zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Historia i stan obecny*, w: *Samorząd powiatowy i gminny wobec potrzeb i oczekiwań społecznych*, „International Journal of New Economics and Social Sciences” (2015), no. 1 (1), s. 171–179.

Pawłowski B., *Warszawa w r. 1809*, Poznań 1948.

Staszewski J., *Gwardie narodowe w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1 (1929), s. 99–131.

Marcin Mielnik, dr nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Zakładu Nauk Humanistycznych Instytutu Organizacji i Zarządzania Wojskowej Akademii Technicznej im. Jarosława Dąbrowskiego. Jego badania koncentrują się na historii XIX w., w szczególności Księstwa Warszawskiego oraz polskiej policji okresu rozbiorów (marcin.mielnik@wat.edu.pl).

Marcin Mielnik, PhD in history, employee of the Humanities Department of the Institute of Logistic and Management, Military University of Technology. His research focuses on the history of the 19th century, in particular the Duchy of Warsaw and the Polish police of the partition period (marcin.mielnik@wat.edu.pl).

Adam OstANEK, dr habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Zakładu Nauk Humanistycznych Instytutu Organizacji i Zarządzania Wojskowej Akademii Technicznej im. Jarosława Dąbrowskiego. W kręgu jego zainteresowań badawczych znajdują się historia wojskowości, zagadnienia bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich II RP (adam.ostanek@wat.edu.pl).

Adam OstANEK, PhD hab. in history, employee of the Humanities Department of the Institute of Logistic and Management, Military University of Technology. His academic interests cover military history, security issues of the Second Republic of Poland with particular emphasis on the national relations in the Eastern Borderlands of the Second RP (adam.ostanek@wat.edu.pl).